

## ELŐZMÉNYEK

Az 1977-ben Budapesten megjelent *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és népi elbeszélésekből* című kötet a maga tíz fejezetével s ezen belül a 251 elbeszéléssel – mindössze 13 elbeszélést gyűjtöttem más széki adatközlőktől – Győri Klára széki elbeszélőtől származik.

Kötetem bevezetőjében ezt írtam: „...e kötet lapjain »Szék város nagyközség« mutatkozik be kendőzetlenül, ellentmondásokban gazdag nyersességgel. Gyermekkortól a halálig kíséri el e kötet a közelmúltbeli széki embert az élet meg nem szűnő »rendje« szerint. Mély ösztönösség, gyermekkori szorongások, elfojtott vágyak és indulatok éppen úgy jelen vannak, miként az ezzel járó későbbi lelki nyomor; szegénység és inség hallatja szavát minden áttételével együtt. Ám a mélyebb ösztönösség mellett szót kér a kételkedő ráció is, amely megkérdőjelezi saját hagyományát” (Nagy O. 1977. 5–6.).

Idéztem kötetem bevezető szavait, mert nem tudnám különben bemutatni azt az értéket, amelyet e darabok Győri Klárának köszönhetően képviselnek. Hiszen ő volt az, aki a falut a maga teljes ellentmondásosságában, bonyolultságában jellemzi; ugyancsak ő volt, aki mintegy kívülről és felülről nézi faluja szellemiségét. Mindez azt sugallhatja, hogy nem túlzás az állításom: Győri Klára e sorok által a falu szociográfusává vált!

### Szék – a zártság falumodellje!

Ahhoz, hogy a vizsgált Szék falut igazából megismerjük, a maga sajátos ellentmondásaival meg is érthessük, mintegy háttér-információként szükséges a falu egyfajta betájolása. Ez annál is fontosabb, mivel Erdélyben nem beszélhetünk „a magyar faluról”, hiszen a különböző történelmi körülmények, amelyek meghatározó szerepet kaptak a falu életében – a földrajzi fekvés, város-közelség, illetve az ettől való elzártság, elszigete-



*Lakóház. Szabó Tamás felvétele, 1980*



*Lakóház. Szabó Tamás felvétele, 1980*

lődés; a falu életébe belejátszó értelmiségi felelősségtudat, és még sorolhatnám – különböző falumodelleket alakítottak ki. (Az én kifejezésem!)

a) Az egyik falumodell, melyet Szék is képvisel, a mindenféle civilizatorikus és kulturális hatástól való beteges elzárkózás. A falu „hagyományörzése” legerőteljesebben van jelen annak pozitív, illetve negatív hatásaival együtt. Az elzárkózáshoz tartozik az elfogadott etikai szabályok igen kategorikus megfogalmazása. Helyes az, ami adva van és volt! Amit örökölt a közösség. A régi szabályok megtartása mindenben: viselkedésben, szokásokban, erkölcsi hozzáállásban. Miért? Mert ez így hagyományozódott. Viszont, ami eltér ettől, az megbélyegzendő, erkölcstelen, romlott. S hadd idézzek egy példát is. Még ezelőtt húsz évvel is, ha egy széki szolgálólegény széki csizma helyett szandált vagy félcipőt húzott, azonnal elment a híre: „kivetkőzött”. Ha egy leány Kolozsváron nem egy széki legénnyel állt szóba, ennek is híre ment. Ez egyfajta „kurvaság”, hiszen házasság nem lehet belőle. „A rossz mindig kívülről, idegenektől származik” – ezzel bocsátották el a fiatalot szolgáltni. A nem-széki, a „jüvevény” egyfajta ellenséget jelenthet.



Lakóház. Szabó Tamás felvétele, 1980



A *Paraszt dekameronban* a *Kopogtatás* (191. sz.) című elbeszélés megdöbbentő módon sugallja a traumatizált falu lelkiállapotát. Íme, az elbeszélés bevezető sorai: „Nálunk Széken egyáltalán nem divat a kopogtatás. Mikor kopogtatnak, az rettenetes nagy megdöbbenés nekünk. Úgyhogy olyankor csak valami kivételes: nagy urak, akiktől félünk, vagy adószedő vagy ilyesmi jön, de miköztünk, ismerősök közt, falubeliek közt egyáltalán nem divat a kopogtatás. Réges-régen is úgy volt, most is úgy van...” Így vezeti be történetét Győri Klára, mely szerint az apa, akit a gyermekek azzal, hogy kopogtattak, többször megtréfáltak – egy ízben jól „megjárta”, mert éppen a csendőrőrmester kopogtatott.

b) Ennek szöges ellentéte az a falumodell, amelyet egy szerencsés körülménynek köszönhetően a Maros menti Mezőpanit, illetve Havad képvisel. E falvakban az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) felelős vezetői telente többhónapos szaktanfolyamot tartottak a falu gazdasági számára; segítettek a Gazdakör megalapításában, mely már a 30-as években szántó-, vető-, aratógépeket szerzett be és bocsátott tagjai rendelkezésére. Úgyszintén igen komoly kölcsönkönyvtárral biztosította a falusiak irodalmi, kulturális fejlődését.<sup>12</sup>

Mindkét falu ismert volt műveltségéről. A falubeliek – összehasonlítva saját fejlődésüket a szomszédos falvakéval – büszkék voltak közösségükre, ugyanakkor nem rajzoltak ki, hanem máig újabb és újabb kísérletet tettek arra, hogy életszínvonalukat emeljék. Így például tejcsarnokot és két kisüzemet is létesítettek: egy tejfeldolgozó, valamint egy húsfeldolgozó kisüzemet. Ezek nemcsak munkahelyeket biztosítottak, de készítményeikkel a lakosságot a magasabb életszínvonalhoz is hozzásegítették.

c) A harmadik modellt a Marosvásárhely közvetlen szomszédságában levő Udvarfalva képviseli, melynek tagjai már szakmunkásokként Marosvásárhelyen dolgoznak, egyben pedig a falu szép és művészi hagyományait is megvetik és lenézik (Nagy O. 1975, 1975a).

Szükség volt erre a kitérőre, hogy jobban megértsük témánkat, a Kolozs megyei Szék község sajátosságait, amelyekről az alábbiakban szó lesz.

12 Havad „társadalomnéprajzi vizsgálata” a *Változó népi kultúra* című kötetben történt meg. Nagy O. szerk. 2000.

## A fonóház mesélője

Bizonyára nem túlozunk, ha feltételezzük: Győri Klára eme „elhivatottságához”, hogy a falu képét megrajzolhassa, nagyban hozzájárult az a tény, hogy több évtizeden át ő volt a felszegi fonó- és táncház gazdasszonya. Ez azt jelentette, hogy telenként minden este nála gyűlt be a fonó: leányok és asszonyok, amelyen ott voltak a legények is, a leányok „szereztői”, akik így – egyfajta közösségi ellenőrzés mellett – tehették a szépet lehetséges jövőbelijüknek. Nos, a fonóházat, egyben tanító szándékkal is, szórakoztatni kellett: tréfákat, történeteket, minél színesebbeket, elmondani. Ezekből jól kiderült az is: mi az, ami a falu értékrendje szerint kicsúfolandó, illetve nem követhető.

Ez a hosszú téli hónapokon estéről estére való mesélés, szórakoztatás ugyanakkor valóságos felkészülést jelentett Győri Klára számára. Hiszen nem ismételhette önmagát, mindig újjal, az addig nem hallottal kellett szerepelnie. Arra is fel kellett készülnie, hogy amit mond, az minél érdekesebb legyen, minél kacagtatóbb, minél élvezetesebb. Győri Klára lemérhette hallgatóságának reagálását: történetei, tréfái milyen hatást keltenek, s ebből levonta a megfelelő következtetéseket: mi az, ami tetszést kelthet, mi az, ami nem kelti fel az érdeklődést. Ez a továbbiakban is arra ösztökölte, hogy elmondott történetei minél érdekesebbek legyenek.

Hadd jegyezzem meg: ez a tény még nem vált volna döntővé elbeszélői tehetsége számára, ha nincs benne az az alkotókészség, mely – mintegy belső kényszerből – buzdította, sőt kényszerítette arra, hogy a közösség megbecsült, sőt csodált elbeszélőjévé váljék. Hiszen a fonó- és táncház Csipkeszegen és Forrószegen is működött, ám ezekben nem alakult ki a fonóbeliek szórakoztatásának igénye. Még pontosabban: lehetősége!

A felszegi fonóban szerzett élményei kapcsán több beszámolót készítettem a fonó jelentőségéről, hiszen ez nemcsak a közösség összetartozását, hanem egyfajta paraszti „közvélemény”, értékrend kialakítását is jelentette. Itt kerültek terítékre a kigúnyolandó, megvetendő esetek, félrelépések. Szerepeltek itt régmúlt, immár hagyományozódott elbeszélések, tréfák, olykor szatírák, de szerepeltek a jelenben megtörtént esetek is. Hadd mondjam el ennek kapcsán: a széki fonóház, mely teljesen egybenőtt a táncházzal – hiszen Felszeg esetében mindkettő Győri Klára „főnöksége” alá tartozott –,





ugyanakkor a széki táncművészetnek, valamint táncmuzsikának és széki „dúdoknak” is kedves megnyilvánulási helye volt.

## A falu „enciklopédiájának” forrásai

Ha előző soraim azt sugallnák: a falu a maga teljességében a Győri Klára látásmódját dicséri – azt is! –, ugyanakkor utalnom kell saját vallomására is, melyet szintén a *Paraszt dekameron* előszavában idétem meg. Ebből kitűnik: benne a faluban megesett dolgok, s nem kitalált történetek voltak, gyakran még a múltból származtak. Íme Győri Klára ezzel kapcsolatos adatai: „Gergely Pista bácsi, az volt a nagy mesélő, a nagy vicces. Nem lakunk messze egymástól. Tőle is tanultam. Meg az emberemtől is, pedig az nem nagyon beszédes, de ő is hordott haza a faluból... (Figyeljük meg a kifejezést: a falu különös vagy furcsa eseteiről van itt szó!) Egy párat a hóstáti gazdámtól hallottam, mikor szolgálni voltam. [...] Aztán a cselédtársaimtól is sokat felszedtem...” (Nagy O. 1977. 12.) Kiderül még, hogy román aszszonytól is hallott tréfát és anekdotát, majd több mezőségi falu embereitől – például Omboz, Bogács, Száva, Gyulatelke, Marokháza, Vajdakamarás –, akik a múltban, míg Széken át vezetett az országút, a falun keresztül jártak be Szamosújvárra a vásárba, s még Kali néni gyermekkorában, a század elején az ő házukban tartottak pihenőt. De még nincs vége a források felmérésének. Kiderül, hogy a szomszédoktól tanult tréfákat, például Sipos Sárítól siratóparódiákat. És a felsorolásnak még nincs vége...

E felsorolás csupán azt kívánta sugallni, hogy e történetekben az egész falu emlékezete is benne van, tehát elbeszélései által valóban hiteles faluképet nyerünk. Ugyanakkor azt se feledjük el, hogy az epikus tehetséggel megáldott Győri Klára mind e történeteket, tréfákat, vicceket, eseteket, pletykákat a maga tehetsége szerint értékes prózai alkotásokká formálta!

Szociográfiai készségét nagyban elősegítette az a tény, hogy már apja is híres elbeszélő, mesemondó volt, aki a század elején rendszeresen mesélgetett a szomszédoknak, miközben gyermekét aludni küldte, de – miént Győri Klára megvallotta – ő csak tette magát, hogy alszik, s közben jól megjegyezte az apja meséit. De tanult Zsuzsi nényjétől, aki arról volt nevezetes, hogy olyan tréfás kedvű volt, hogy amikor ő jött, „aztán

olyan vidámság volt a házban, hogy nincs az a színház, ahol oly vidámak legyenek, mint mi voltunk...” (Nagy O. 1977. 33.) Aztán tanult a Zsuzsi néni lányától is, aki „jó fonó-tartó”, fonófenntartó volt... S miket mesélt? „Többnyire mind nagy eseményeket, ami nagyon felhúzza a figyelmit az asszonyoknak, szerelmi eseteket, tragédiákat...” (Nagy O. 1977. 33.) Aztán felsorolja testvéreit: Sándort, Zsuzsit, Zsigmondot, s még sorolhatnám.

S mindezeket a meséket, faluban megesezt történeteket csodálatosan megőrizte emlékezetében, és a forrást is megjelölte. Mindezt a *Győriék mesemondása* (1. sz.) című történetben mondja el.

## Árulkodó betoldások

Már a *Paraszt dekameron*ban – mely a széki monográfia alapja – szó esett bizonyos „árulkodó betoldásokról”, ahogyan már a kötet bevezetőjében említettem. Hadd idézzek innen néhány sort: „Ha a folklórt hagyományosan értelmezzük, jogosan kérdezheti bárki, hogyan kerülnek ezekbe a történetekbe azok a bevezető megjegyzések, magyarázatok, amelyek minden széki ember számára feleslegesek, hiszen köztudott dolgok.[...] Persze, nem vitás – folytattam ugyanott –, ezeket ő sosem mondta el a maga környezetében. Ezek kizárólag nekem, a gyűjtőnek szólnak” (Nagy O. 1977. 14.). Győri Klára felméri e széki sajátosságok furcsaságát, anakronizmusát – magyarázatait számomra, a „gyengébbek” számára fogalmazta meg. Viszont ezekkel a magyarázatokkal finom etnográfiai és szociográfiai adalékokat nyerünk, amelyeket – miként ezt fogalmaztam – a „kívülről érkező kutató tán észre sem venne, vagy ilyen finom árnyaltságban nem is tudna megfogalmazni”.

Nézzünk hát – mintegy jelzésértékűen – néhány ilyen finom megfigyelést, mellyel a *Megrepedt a szíve* című (105. sz.) elbeszélést vezeti be, az érdekházasságról szóló tragikus történetben: „Szék község három fertályra, vagyis három szegre van osztva, úgymint Felszeg, Csipkeszeg, Forrószeg. Mind a három szeg külön-külön éli hagyományos életit. Mind magyarok, s többnyire rokonok, mert Szék fiataljai mind egymás közt házasodnak. Sem legény nem vesz el más faluból leányt, sem leány nem megy más faluból való legényhez. S ebből oly sok rokonházasság





kerekedik, hogy már árt a jövő nemzedéknek: el van aprosódva a nép, ritka a szép, derék férfi és nő is...” (Nagy O. 1977. 15.)

Íme, egy kis adalék, mely jól sugallja a mi krónikásunk ama különleges érdemét, hogy faluját kettőséggel elemzi és ismerteti: benne él a faluban, ugyanakkor képes mintegy kívülről és felülről szembenézni a falu visszásságaival is.

## Hogyan született meg a *Paraszt dekameron*?

Ez is hozzátartozik az „előzményekhez”. S bár egyfajta személyes valomlásnak tűnik, felevenítése szükséges és tanulságos. Azzal kezdődött az egész, hogy én mint széki tanítónő, később helyettes tanár s egyben a tündérmesék szenvedélyes gyűjtője (eddig 2000 tündérmesét gyűjtöttem), felkerestem Győri Klárát, hogy mondjon mesét, hiszen tudtam, hogy apja a század elején híres mesemondó volt, s a szomszédságnak mesélt téli estéken. Azt is tudtam, hogy ő a fonó- és táncház híres mesélője. Győri Klára valóban elmondott néhány mesét, eléggé futólagosan, sőt vázlatosan. Ez kissé megdöbbenett, ám magnóra vettem, s kértem, hogy még mondjon más mesét is. Ám Győri Klára ettől elzárkózott, sőt egyben azt is elmondta: bár apjától több mesét is tanult gyermekkorában, de ő ezeket már elfelejtette. A fonóbeliek a mesét már visszautasítják: „Ó, már ne hazudozz, mert mi azt már nem hihetjük!” – idézte a visszautasító fonóbeli asszonyok szavait. Akkor meg – kérdeztem – miket mesél Kali néni? Hiszen a fonóbeli mesélésének nagy híre van. „Hát mindenféle vicceket, tréfákat, amik megtörténtek a faluban, hogy jól elkacagjuk magunkat!”

Ám a kötet megjelenését számos akadály gátolta. E kérdésről majd külön is szó kerül annak kapcsán, hogy itthon a népi prózában még csak a tündérmesét tartották „reprezentatívnak”. Hisz először itthon kellett volna megjelennie a kötetnek, ám a szerkesztő, akinek beadtam, meglepetéssel, sőt megdöbbenéssel utasította vissza: „Mit keressenek itt mindenféle »Janus-históriák«? A népi prózát a tündérmese képviseli!” Nos, hadd mondjam el, hisz e történethez ez is hozzátartozik: a visszautasítás után 1974-től 1976-ig több tanulmányt is megírtam, melyek az új műfaj értékét, jelenvalóságát igazolják (Nagy O. 1974, 1975b, 1976a, 1976b, 1976c, 1984).



Mindez azt kívánja sugallni, hogy végül is a makacs és kitartó törekvések, kezdeményezések is hozzájárultak ahhoz, hogy a népi próza eme „hamupipókái” – ahogyan neveztem – végre szabad utat nyerjenek, és megkapják megérdemelt rangjukat.

## A néprajzos kihívásai

Ha ezt a Szék faluról készülő monográfiát nem ma, 2001-ben írnám, akkor tán meglepődhetnénk a már említett dokumentum, a *Paraszt dekameron* című kötet megidézésével. Ám ahogy az idő telt, mindinkább meggyőződtem arról, hogy a széki jelenségeket valójában úgy értékelhetem, érthetem, magyarázhatom meg igazán, ha a különböző falvakban végzett vizsgálataim adatait is figyelembe veszem.

Kezdem tán az *Újabb paraszt dekameron. A szerelemről és a házasságról* című kötetemmel. E kötet elbeszéléseinek, tréfáinak 137 darabjából mindössze 56 a Győri Klára által elmondott szöveg, ám az egész anyag elemzése nagyon értékes tanulságokkal szolgált. Összehasonlítva ugyanis a Győri Klára által elmondott tréfákat, elbeszéléseket azokkal, amelyeket az asszony szerepéről a szerelemben és a házasságban a férfiak mondtak el, kiderül, hogy a kétféle szemlélet radikálisan eltérő, mely megérdemli az utána kérdezősködést. Ugyan mivel magyarázzuk azt a szögesen ellentétes vélekedést, szemléletet, mely a Győri Klára által – a felvilágosodás szellemében – elmondott „asszonypártoló” elbeszélésekből, illetve a férfiatól hallott elbeszélésekből sugárzik. Itt csak jelzésértékűen az egyes fejezetek címei: *Bugyuták* (III.), *Lusták* (IV.), *Makrancos asszonyok* (V.), *Csalfa asszonyok* (VI.), *Fortélyosok* (VII.). E fejezetek mind az asszonyok hibáinak, sőt bűneinek példázatai, hiszen ők a család megromlásának okozói (!).

Hadd idézzem meg e téma kapcsán az 1978-ban leadott – több évtizedes vizsgálattal, ám a diktatúra által visszautasított, általam szerkesztett – kötetet, mely végül is *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon* címen meg is jelent 2000-ben. E kötet által bebizonyosodott: Havad falu – eltérő történelmi, gazdasági és társadalmi viszonyaival – a széki modell teljes ellentétét képviseli. E faluban ugyanis, zártság helyett,



a fejlődés, változás elve érvényesült. Ez viszont arra készítetett – sőt kényszerített –, hogy jelen írásomban, egyfajta háttér-információként, e vizsgálat tanulságait is beépítsem.

Jelen kötetem hasonlóképpen nem nélkülözheti azokat a jelzéseket, példákat, tanulságokat, melyeket *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák* címen 1989-ben megjelent könyvem kínál. Ez a kötet a legkülönbözőbb falumodellek összehasonlító vizsgálata által hozzásegített a széki népi szemlélet sajátosságának jobb megértéséhez. E kérdésről – különböző jelenségek kapcsán – igen részletes elemzést közöltem.

Ez a kötet tehát, mely az egyes falvakat a maguk sajátosságában, fejlődésük, törvényszerűségük szellemében mutatja be, azt is sugallja: mi, néprajzosok az egyes falvak életét, szemléletét minden előzetes előítélet nélkül, ellentmondásosságtól sem mentes, bonyolult valóságában próbáljuk feltárni. Hisz a néprajzos – ebben mélyen hiszek – hozzájárulhat ahhoz, hogy a falu megőrizze értékeit, ugyanakkor – a megmaradás érdekében – képes legyen fejlődni, új jelenségeket asszimilálni. Hiszen ez is megmaradásunk alapvető feltétele! Ennek kapcsán már különböző folyóiratokban igyekeztem jelezni Győri Klára fonóbeli szerepét (Nagy O. 1959, 1960a).

## Utószó az előzményekhez

Ha Székről szólunk és azokról az értékekről, melyek meghatározzák sajátos kultúráját, feltétlenül beszélnünk kell – mintegy bevezetőként – a széki népmesékről, még akkor is, ha Szék éppen azok által az elbeszélések, igaztörténetek, tréfák által lett híressé, melyek jól dokumentálják egy közösség gondolkodásmódját, szemléletét, szokásait, értékrendjét.

A később híressé vált Győri Klárát valójában mesegyűjtés céljából kerestem fel. Annál is inkább, hogy Győri Klára apjától, gyermekkorában, még a század elején olyan meséket hallhatott, melyeket apja a szomszédoknak, szigorúan férfiak társaságában mesélt. A leány- és asszonyfonókban először ezeket próbálta mesélni, s csak akkor tért rá híressé vált elbeszéléseire, tréfaíra, mikor fonóbeli asszonyközössége már nem kívánta e mesék hallgatását. Ennek ellenére nekem sikerült néhány mesét összegyűjteni tőle és más széki öregektől, akiknek emlékezete még

megőrizte a régen hallott meséket. Ezekből a mesékből jelent meg aztán *Széki népmesék* címen egy válogatás (Nagy O. 1976). Korábban, az 1969-ben megjelent *Lüderc sógor. Erdélyi magyar népmesék* című mesegyűjteményben Győri Klárától is közöltem öt népmesét.

Úgy érzem tehát, méltatlanság lenne, ha – mintegy bevezetőként – nem szólnék a tündérmesékről, még ha a jelen már nem, vagy alig vállalja. A következőkben azokat az érveket szeretném felsorakoztatni, melyek a régebbi tündérmesék értékét jelentik, s melyek a jelennek, sőt jövőnek is igaz emléket állítanak. A tündérmesék elhalásának s a realizmus betörésének az a racionalizálódó népi szellemi irányzat az oka, mely már nem fogadja el a csodát. Ugyanakkor azt sem felejthetjük el, hogy archaikusabb gondolkozású közösségek soraiból szinte a 70-es évek végéig csodálatos tündérmeséket gyűjtöttem, melyeket őszintén vállaltak. Hiszen a csodát, a jó győzelmét egyfajta lélektani kompenzációként fogadták el: bár e világban a rossz, a gonosz, a számítás uralkodik, hinnünk kell a csodában, ahol a jó, az igaz győz. Így 1973-tól cigány közösségekből több tündérmese-gyűjteményem jelent meg. S bár ifjú Olvasóim már nem igen találkozhatnak élő népmesével, ezek értékeit is ismerniük kell, mely értékeket az alábbiakban szeretnék felmutatni.<sup>13</sup>

Kezdem talán azzal, hogy amikor írók és tudósok a népköltészetről nyilatkoztak, akkor rendszerint a tündérmesére gondoltak, hiszen az a bizonyos „betörése a realizmusnak” századunk második, utolsó felében történt. Nézzük meg, hogy az írók és tudósok szerte a világban milyen hitet tettek a szinte évezredes múltú tündérmese mellett. Hiszen ne feledjük: már az ősember is, aki körülnézett ebben a világban, látva és nem értve a körülötte létező természet világát, egyfajta mesében próbálta megmagyarázni a teremtés csodáját. S ebben természetesen nem a ráció, nem a tapasztalat, hanem a fantázia segítette, ez hozta létre azt a csodálatos mesevilágot. Ugyanakkor azt sem feledhetjük, a művészetnek – ellentétben a tudománnyal – nem a ráció az alapja, hanem a merészen szárnyaló fantázia.

Nos, hadd utaljunk ezek után azokra a művészekre, írókra, tudósokra, akik a népköltészet mellett hitet tettek. Goethe óta napjainkig, költők

13 Nagy O. 1973, 1976d, 1978, 1988, 1991a, 1996, Nagy O. – Vöö G. 1974, 1992. A cigány közösségekkel kapcsolatos élmények összefoglalása: Nagy O. 1994a.





és művészek hosszú sora nyilatkozott és adta le voksát a népköltészet szépsége mellett. Goethe a népköltészet „természetességét” dicsérte, és jelentőségét abban látta, hogy azt a „teljességet” ragadta meg, amelytől a műköltészet némileg eltávolodott. Ismerjük Gorkij forró vallomását azokról a „jelképekről”, amelyeket a világirodalom is a népköltészetnek köszönhet. De folytathatnám még a népköltészet értékének dicséretét. G. Călinescu, a kitűnő román író Eminescu egyik versét elemezve, szépségét annak abban látja, hogy „leszállott a folklór szintjéhez”. Eminescu költői erénye – szerinte – az, hogy „népköltészetet teremt”.

De hadd hivatkozzunk Illyés Gyulára, aki – a maga költői élményeként és vallomásaként – ezt írja: „...azok közé tartozom, akik kezdettől művészi gondjaik első helyén őrizték, hogy művészként is a népben álljanak. Ne csak a nép mellett. Akiket a művészi gyakorlat »legmagasabb« eredményei sem elégítenének ki a közössége részvétele nélkül” (Illyés Gy. 1976). Akik a népművészet korlátozott voltát megfogalmazták (I. Voigt V. 1972), azok a népköltészetben – szemben a műköltészettel – egy prime-rebb, elemibb fokú esztétikum kifejezését látták. Elfogadhatjuk azt, hogy a műköltészetet „magaskultúrának”, míg a népköltészetet „mélykultúrának” minősítsük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez utóbbi alacsonyabb rendű, hanem csupán azt, hogy egy másfajta esztétikumot képvisel. Ezen esztétikum lényege, hogy szigorú szabályok és törvényszerűségek uralkodnak benne. E szerkezeti konvención belül is bizonyos formai és rendezői elvek érvényesülnek, mint például: az ismétlés. (A hős háromszor küzd meg a sárkánnyal; a hősnek három próbát kell teljesítenie, míg a küzdelemhez szükséges eszközt megnyeri; három testvér indul el és járja be ugyanazt az utat; ugyanazokkal a mesebeli lényekkel találkoznak és így tovább.) Ezt a fajta, ismétléseken alapuló szerkezetet O. Bîrlea, kiváló román népi prózakutató „primer szerkesztési procedúrának” nevezi anélkül, hogy a népmese eme sajátosságát alacsonyabb rendűnek tekintené.<sup>14</sup> Hasonló primer esztétikum nyilvánul meg Homérosz eposzaiban. Hadd hivatkozzam ennek kapcsán Devecseri Gábornak az Odüsszeiához írt utószavára: „az ismétlődések zenei és értelmi ritmusa teszi legtöb-

14 A román folklórkutató az esztétikum egységes voltát kérdőjelezi meg: a népköltészet – oralitásból eredő – esztétikai eljárásainak sajátosságát hangsúlyozza. Bîrlea, O. 1979. 7–27., az ismétlésről: 18–22., később: 195–248.

ször jelentőssé, sokszorozza meg egy-egysor, egy-egy sor csoport szerepét” (Devecseri G. 1984. 329.).

Hadd mondjuk el azt is: az ismételten, „sztereotípián” alapuló esztétikai világ – tartalom, forma és stílus – bár primer, ugyanakkor nem csökkent értékű esztétikum. Képes önálló és sajátos művészetet kifejezni. Példák erre Homérosz művei, és nem utolsósorban a népmese is. Van azonban e kérdésnek egy ennél figyelemre méltóbb megközelítése is, melyet J. M. Lotman képvisel, aki irodalomelméleti vizsgálódásai során a művészet értelmezésében abból a sajátos közegből indul ki, melyben a mű kialakult, amelyben él és művészi üzenetet hordoz: az alkotó és befogadó szoros viszonylatában. Ugyancsak J. M. Lotman mutatja ki, hogy az „azonossági esztétika” jellemzi mindazokat a művészi irányzatokat, amelyek nemcsak a folklórra, de a középkori művészetre, a *commedia dell'arte*ra vagy a klasszikus antik művekre és a klasszicizmusra általában jellemzők. Eszerint a művészi irányzatokon belül „a mű értékét nem a meghatározott szabályok megsértésén, hanem betartásán mérik”. Majd így folytatja: „... a befogadó nemcsak a lehetőségek választékával van ellátva, hanem annak választékával is, hogy mi az, ami a művészi konstrukció adott szintje számára nem lehetséges”. Ellenkező esetben „a befogadó várta struktúra szétrombolódik; a mű sekélyesnek, a szerző kontárnak, tudatlannak, sőt akár szentségtörőnek és arcátlannak tűnik” (Lotman, J. M. 1976. 105.).

És még egy érv, mely azt sugallja: a „primer esztétikumot” képviselő népmesét ne tekintsük alacsonyabb rendűnek. Adjunk igazat Illyés Gyulának, aki a népköltészet „elutasítása” kapcsán méltán mondja: „Senkinek nem jutna eszébe, hogy – csupán azért, mert ma nem észleli továbbélését – hátat fordítson a reneszánsz festői remekeinek. Tébbolyultnak minősülne, aki a feudalizmus korának építészeti csodáit – a gótikus katedrálisokat – pusztulásra ítélné...” (Illyés Gy. 1976)

Ugyanakkor ne felejtkezzünk el arról sem, hogy az élő népmesébe a korszellem is óhatatlanul beárad! A népmese is, mint minden irodalmi és művészi alkotás, a maga korának eszményeit, felfogását, vágyait, törekvéseit is tükrözi. Így szüremlettek be a kor valóságelemei, így válhatott a mese kollektív élménnyé, mely a hallgató eszére, szívére apelál. Így történt, hogy a tündérvilágot a földre szállította, a múltat jelené





varázsolta. Mindez a csodálatosnak a valósággal, a mesebeli világnak a földivel, az irracionálisnak a racionális elemmel való szinte abszurd keveredését teszi lehetővé.

Bár a továbbiakban – a széki monográfia kapcsán – főleg a realista fogantatású népi próza tanulságait vesszük figyelembe, úgy éreztem: a huszadik század elején még élő tündérmesét is meg kell idéznem több évszázadon át, mely identitástudatunk megőrzése szempontjából fontos szerepet töltött be. E gondolatokat *Táltos és Pegazus* című esszékötetemben (1993) részletesen is kifejtettem.

